

*Первая мировая война и судьбы народов
Центральной и Юго-Восточной Европы:
очерки истории*, ред. Е. П. Серапионова. Москва:
Исл РАН, 2015, 680.

*(Први светски рат и судбине народа
централне и југоисточне Европе:
прилози за историју*, ур. Е. П. Серапионова.
Москва: Исл РАН, 2015, 680)

Дело *Први светски рат и судбине народа централне и југоисточне Европе: прилози за историју* не претендује да представи нову концепцију или колективни приступ проучавању судбоносних збивања од пре стотину година. Треба рећи, међутим, и то да није у питању само шаролика збирка чланака које обједињују једино корице и тема која је формулисана веома широко. Зборник је састављен и компонован на проблемско-тематском принципу и значајно допуњује наша знања о „судбинама народа централне и југоисточне Европе“. Поједини делови су посвећени ситуацији на фронту и у позадини, патњама ратних заробљеника, друштвеном расположењу, напорима дипломата и политичара, стварању нових држава у завршној фази конфликта, судбинама људи и одразу рата у уметничким делима. На тај начин, у средишту пажње највећег дела од четрдесет радова у овом зборнику нису само војно-политички садржаји него и друштвена, културна и национална проблематика, што је у потпуном складу са савременим историографским стремљењима.

У погледу проучавања појединих земаља опажа се „отклон“ у правцу Југославије (Србије, југословенских земаља Аустроугарске) и Чехословачке, што је, рекло би се, последица састава редакцијског одбора зборника.¹ Једним од доприноса аутора који су се бавили Чесима и Словацима могу се сматрати реконструкција и анализа доживљаја рата у чешким и словачким друштвеним круговима, укључујући збивања уочи рата, његов почетак, развој и последице које је донео. Чланци о тој теми, ако се посматрају одвојено од осталог зборника, могли би постати поглавља једне колективне монографије.

Нарочито је занимљив рад Е. П. Серапионове „Почетак Првог светског рата и реакција чешког и словачког друштва“, у коме се истражује како је током времена еволуирао однос та два народа према рату – „од прилично лојалног према властима па до супротстављања рату“ (стр. 352). У истом духу је и чланак К. В. Шевченка

1 Е. П. Серапионова, А. Л. Шемјакин, Ј. В. Лобачева, Н. С. Гусев.

„Убиство у Сарајеву 28. јуна 1914. године и његове последице у светлу прашких новина *Час*“. По речима белоруског колеге, „у складном хору гласова који су поздрављали почетак рата, чешки глас је био један од најслабијих, стидљив и несигуран“ (стр. 339).

Вративши се тексту одговорне уреднице зборника опажамо да се у њему, с једне стране, под сумњу ставља недавно обзнањена теза о „шовинистичкој опијености“ Словака и „отпору“ Чеха већ од самог почетка рата, као и традиционални „мит“ о њиховој масовној „швејковштини“, који се у послератној Чехословачкој утврдио у колективној свести доласком на власт „легионара“ који су ратовали на страни Антанте. Допринос Ј. Хашека при формирању тог стереотипа оцењује И. А. Герчикова у чланку „Чехословачки писци - учесници Првог светског рата: хероји, интервенционисти, жртве“. „Лик официра у Првом светском рату у словачкој прози XX века“ изнова је оживела Л. Ф. Широкова.

Делатност чехословачких политичких и војних организација у Русији представили су А. А. и Д. И. Муратов, Ј. Вацулик и М. Даниш. Из прилога „Предуслови словачког ослободилачког покрета и циљеви Словака у чехословачкој легији у Русији“ М. Даниша сазнајемо о несагласју чешких делатника, који су будућу државу видели као унитарну, и њихових словачких опонената – противника „идеје ‘чехословакизма’, то јест јединственог чехословачког народа“, који су истрајавали на „словачкој аутономији“, па чак и на „словачкој независности“ (197, 202).

Није само чехословачка легија него је и Српски добровољачки корпус у Русији постао арена у којој су се међусобно супротстављали словенски поданици Аустроугарске који су имали различита виђења о томе шта треба да настане на њеним рушевинама. Ј. В. Вишњаков у чланку „Војска без државе. Српски добровољачки корпус у Русији 1916–1917. године“ упознао је читаоце са многобројним доказима о узајамној „дубокој националној нетрпељивости“ српских,² хрватских и словеначких припадника те јединице, која је, поред испуњења чисто војничких задатака, требало да послужи и за реализацију идеологије народног јединства Југословена. Корпус, раздиран етничким размирицама, посматран је као „микросвет“ чију слику аутор екстраполира на међусобне односе југословенских народа током целокупног „кратког“ XX века. На тај начин је оно што се дешавало у Одеси током 1916–1917. године представљено, ни мање ни више, него као илустрација „погубности покушаја стварања ‘синтетичког југословенства’“ (138) и „предодређење будуће

2 Мисли се на поданике Карађорђевића, као и Хабзбурга.

горке судбине југословенске државе(...) која је од почетка, још пре свог формалног конституисања, била осуђена на пропаст“ (142, 152).

Поштујући смелост изнетих ставова, дозволићемо себи да се с њима не сагласимо. Српски корпус је далеко од тога да буде безусловни модел Југославије, која је била много сложенији организам. Њену судбину не треба сматрати предодређеном, будући да ју је условила свеукупност међусобно зависних објективних и субјективних фактора. Успостављање закономерности њиховог деловања, која је довела до „слома“, изискује прикупљање знатно веће масе извора од представљених докумената који приказују неспремност заробљених Хрвата и Словенаца да се 1916–17. године закуну на верност краљу Петру Карађорђевићу. Треба, дакако, нагласити да наша примедба не одбацује научни значај реконструкције историјских збивања коју је извео Ј. В. Вишњаков, а која је важна за разумевање логике онога што се дешавало у сфери међунационалних односа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) у међуратно време.

Није само овај аутор подлегао искушењу да гради претпоставке о „жалосној судбини“ Југославије на основу збивања која су претходила њеном настанку. Тако кијевска историчарка К. В. Маљшина свој рад „Мали народ у Великом рату: пут Словенаца ка националној држави (1914–1918. године)“ завршава следећим закључком: „За десет година (значи, према томе, почетком 1929. – А. С.) дефинитивно је покопана идеја етно-културне унификације Југословена“ (426). Морамо да констатујемо да је било управо супротно. Деценију после формирања Краљевине СХС краљ Александар Карађорђевић је узурпирао власт, „растерао“ Народну скупштину и окончао период „компромисног југословенства“, које је подразумевало постојање разлика између званично прихваћена „три племена једног народа“. Државни удар који је извршен 6. јануара 1929. постао је упоришна тачка курса који је за циљ имао управо ту „етно-културну унификацију Југословена“. Погибија монарха октобра 1934. учинила је крај напорима у том правцу.

Што се тиче Словеније, њој су у зборнику посвећена четири рада. Од балканских народа једино је Србима поклоњена већа пажња. Тему „руско-српске војне сарадње“ развијају Д. Н. Степанов и А. Ј. Тимофејев. Чланак „Војно-партизанска дејства у Србији у време Првог светског рата“ А. Ј. Тимофејева упућује читаоца на почетак XIX века, када је Петербург чинио прве напоре да „експортује“ партизански рат, тј. да подстакне локално становништво под страном

влашћу на 'мали рат' против противника руских интереса" (130). Руско-српски „покушаји организовања обавештајних и диверзантских дејстава на територији Србије“ предузимани су и 1916. године. Међутим, без нарочитог успеха.

Ако Ј. В. Вишњаков српске официре карактерише углавном у контексту њихових сложених узајамних односа са Хрватима и Словенцима са којима су заједно служили војску, онда београдски војни историчар Д. Денда разматра „Српски официрски корпус током Првог светског рата“ као самосталну тему. У оквиру ње немогуће је не посветити пажњу оним српским официрима који су се обучавали у руским вишим војнообразовним институцијама уочи рата. Судбином српских слушалаца Николајевске генералштабне академије бави се и А. В. Гањин у свом прилогу „Западни и Јужни Словени - генералштабисти у Русији у Првом светском и Грађанском рату (1914–1922. године)“.

Посебно место у зборнику заузимају чланци који прате најисполитизованији проблем историје Првог светског рата – проблем одговорности за његово отпочињање. А. Л. Шемјакин и П. А. Искендеров су се прихватили пера да уочи стогодишњице *La Grande Guerre* учестали политички мотивисани „покушаји 'кориговања' те историје не остану без одговора, пре свега у погледу потраге за скривеним 'подстрекачима', каквима се проглашавају Русија и извршитељка њене 'империјалне' воље Србија“ (39). Поименично су поменути најпознатији западни и руски поборници таквих схватања, а показати њихову неодрживост није тешко чак ни у оквиру историографског прилога. Довољно је указати на отворено игнорисање „непријатних“ чињеница и извора који у потпуности потврђују поузданост закључака до којих је позната „ФишEROVA школа“ дошла још 60-их година и које до данас прихвата већина историчара. Друге нове документе који би омогућили макар делимично скидање „the War Guilt“ с Берлина и Беча такозвани ревизионисти нису предочили. Уместо тога, „активно се користе више него сумњиве историјске паралеле са данашњим временом“ (281). Оба аутора у том смислу помињу британског историчара Кристофера Кларка,³ који је изјавио да „после Сребренице“ о Србима не треба писати као раније, а такође је простодушно признао да „је његов морални компас коригован“ и да он збивања од пре стотину година разматра „са стајне тачке савремене Европске уније“. То јест, „с великим симпатијама“ према Аустроугарској. Онима који су гадљиви на такву врсту „ар-

3 Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, [New York, Harper Collins, 2013], XXVIII.

гументације“ и навикнути да се ослањају на традиционалне изворе, на располагању стоје „Балканске успомене“ првог секретара руске мисије у Србији, а потом отправника послова (1911–1915) В. Н. Штрандтмана. Представљање његових мемоара чини основни садржај чланка А. Л. Шемјакина. Што се тиче П. А. Искендерова, његов прилог представља убедљиво образложење тезе да „пресудним фактором за избијање Првог светског рата“ не треба сматрати заоштравање односа између Аустрије и Србије, коју је подржавала Русија. Однос снага у „троуглу Беч–Београд–Петербург“ у пролеће и лето 1914. године је „по многим тенденцијама носио јасна обележја конфликта. Међутим, та обележја се, по свом карактеру и интензитету, не могу сматрати довољним узроцима општеевропског ратног пожара“ (295).

Р. Р. Субајев у чланку „Балкан и Weltpolitik: прилог питању о узроцима Светског рата“ истрајава на супротном: „Рат није могао да не почне на Балкану, а почевши тамо, није могао да не постане светски“ (30, 25). Или, другим речима, балканска „болна тачка Европе“ се, на крају, „показала пресудном за почетак рата“. Међутим, пре него што се то и докаже, треба убедити читаоца у погрешност традиционалног тумачења, по коме је пресудан значај имало противуречје између Тројног савеза и Антанте. Са тим циљем приступа се „анализи свеукупног комплекса међународних односа уочи рата“ (25) – и то на пет и по страница... Нама та разматрања не изгледају ни свеобухватна ни аналитична. Не само због бескрајне лаконичности него и због тога што „одговор на наше главно питање“ (где је почео рат – А. С.) уопште не произилази из претходних закључака до којих је аутор дошао: о „излишности“ конфликта са становишта немачког капитала, о „неспособности“ европске управљачке елите и несамосталности Беча, који је ишао трагом Берлина (22–25) – све побројано не може да нас убеди у „малу вероватноћу избијања таквог конфликта на Западу“. Чак и ако, здраво за готово, прихватимо све три тезе. При том, истинитост друге тезе се доказује једино тиме што је Вилхелма и Николаја II неко од њихових поданика назвао „кукавицама и издајницима“. Сам аутор је немачког и руског монарха назвао „крунисаним ништаријама“, а шефа аустроугарског министарства иностраних дела, грофа Берхтолда – „провокатором“.

Одредивши да Запад није та „болна тачка“ из које се разгорео конфликт, Субајев настоји да објасни зашто је постојала „висока вероватноћа његовог избијања на Балкану“. Другачије не би ни могло бити. На крају крајева, балканске државе су се после „поделе европске Турске“ одмах окренуле „прерасподели целе југоисточне

Европе“ (27). На основу чега се то тврди? Раст претензија агресивно настројених балканских држава је повезан, прво, с „уздицањем њиховог статуса до нивоа стварних играча у европској политици“ (разлог за то је „снажан увоз капитала на Балкан“) и, друго, с високим нивоом корупције у балканским друштвима. Њено сузбијање, које је требало да спроведу „међународни финансијски контролори“, условљавало је и „саму способност балканских држава да отпочну балканске ратове или да ступе у Први светски рат“. Први закључак, који, благо речено, није тешко оспорити, може послужити за тумачење „пораста милитаризма“. А што се тиче другог, аутор, рекло би се, није разјаснио, чак ни себи самом, у чему се састоји веза између корумпираности Балканаца, строгости западних кредитора и (не) способности првих да остваре своје ратоборне намере. Нема сумње у једно – Београд, Атина и други балкански центри разгорели су „европски пожар, из кога су онда извучили... своје угарке“ (29).

На месту где се посебно говори о личном интересу српских властодржаца – главних „виновника“ рата – читалац се упућује на рад А. Л. Шемјакина,⁴ у коме нема ничега на шта би се могао ослонити Р. Р. Субајев, који председника владе Николу Пашића назива „неукротивим корупционашем“ (? – А. С.), „генератором корупције“, „мајстором проневере“ (36). На другим местима српски председник владе се назива „провокатором“ и „истинским провокатором“, који је скупа с И. Братијануом и С. Д. Сазоновим извршио „гнусну провокацију“ (34, 32, 31) када су у лето 1914. године аутомобилом забасали на аустријску територију. Реч „провокатор“ („провокација“, „провокациони“) аутор употребљава укупно шест пута.

Некоректност у коришћењу туђих научних резултата у овом конкретном случају рађа скепсу и према другим закључцима истраживања. Како горенаведених тако и оних који се користе за разоткривање главног „виновника“ рата – Србије. Међутим, неки од њих уопште нису поткрепљени ма каквим ауторитативним мишљењем, документима или сопственом размишљањима. Субајев пише о агресивним плановима Београда као о нечему што се разуме само по себи: „минимум је уједињење с Црном Гором, максимум – Велика Србија“, затим да Србија није беспоговорно прихватила аустроугарски ултиматум, јер је „врло добро знала“ да јој је гарантована заштита Русије (28, 34). Оповргавање тих тврдњи одузело би нам

4 А. Л. Шемјакин, „Традиционално общество и вызовы модернизации“, *Человек на Балканах и процессы модернизации*, (Санкт-Петербург: Алетейя, 2004), 40.

много времена и простора. Зато и ми упућујемо на А. Л. Шемјакина,⁵ после кога је тешко додати било шта на тему националног програма Србије и нијансама њених односа с Русијом уочи рата.

Што се тиче обновљеног мита по коме је Пашић био упознат са временом и местом атентата на надвојводу Франца Фердинанда (32), постоји читава историографска традиција његовог оповргавања. Руском читаоцу доступна је синтеза Милета Бјелајца⁶ у којој се он „до најситнијих детаља“ бави свим инсинуацијама у вези са том тврдњом. Поред осталог и „изворима“ коришћеним у чланку који је предмет овог приказа. Међутим, тешко да Субајев обраћа пажњу на аргументе својих колега. Срби су дужни, по његовим речима, „да заћуте и да не промаљају нос, да им не би били пронађени скелети у орману“ (30). Руске колеге он назива „поборницима српске невиности“, „присталицама српске невиности“, „ентузијастима ‘српске ствари‘“, „апологетама српске позиције“. А ко су ти „савремени, истакнути и талентовани специјалисти“? Није познато. Какви су њихови радови? Није наведен ниједан. Једино је назначено да оцем-оснивачем „просрпске инквизиције“⁷ треба сматрати академика Ј. А. Писарева. При том, реч „инквизиција“ аутор употребљава без знакова навода.

На тај начин, што дубље понире у историју одређене државе, о којој зна видно мање него о „Weltpolitik“, расте и рањивост ауторове аргументације. То је, изгледа, условило емотивност излагања и употребу лексике која је примеренија политичком памфлету. Њено присуство у научној публикацији је на савести уређивачког одбора зборника, који, уз понеку оgradu, заслужује највише оцене. Уколико се, наравно, апстрахује чланак који је последњи разматран.

Састављачима треба одати дужно признање пре свега зато што су збивања из прошлости разматрали углавном из нетривијалног, социокултурног угла. Тај проницљив избор омогућио је да се избегне понављање у односу на богату историографију Великог рата и да се од посебних фрагмената-чланака створи целовита слика последица које је он имао, и још увек има, на народе централне и југоисточне Европе.

5 А. Л. Шемјакин, „Внешняя политика Сербии в 1903–1914 гг.; Первая мировая война. Рождение Югославии“, *Югославия в XX в. Очерки политической истории*, (Москва: Индрик, 2011), 37–41, 175–216; Исти, „Василий Николаевич Штрандтман и его ‘Балканские воспоминания’“, у: Штрандтман В. Н. *Балканские воспоминания*, (Москва: Русский путь/Книжница, 2014), 17–19.

6 М. Белајц, *Кому нужна ревизия истории? Старые и новые споры о причинах Первой мировой войны*, (Москва: Алгоритм, 2015), 368.

7 Исто, 31.

Наведене предности зборника јасно се могу видети на примеру два чланка посвећена бугарским темама. Н. С. Гусев у раду „‘Трговци у храму’: Леонид Андрејев и руске оптужбе Бугара због издаје словенства (1914–1915)“ указује на непоклапање стереотипних представа руских друштвених кругова о ослобађању „браће Словена“ и тога како су они сами крајем XIX и почетком XX века схватили сопствене интересе и усклађивали их с позицијама великих држава. О. В. Петровска представља „Савремену бугарску историографију о савезницима Бугарске у Првом светском рату“. По речима ауторке, бугарске колеге, оцењујући његове разочаравајуће резултате, „пре свега, се окрећу околностима независним од самих Бугара“ и окривљују „спољашње противнике“ (64). Очито, горчина поднетог пораза још увек се осећа у бугарском друштву, које се не мири с прошлошћу и није задовољно садашњошћу. Ми бисмо додали да слична констатација важи и за друге балканске народе, који су остали таоци сопственог доживљаја једне или друге „националне катастрофе“.

Александар А. СИЛКИН